

Milí přátelé,

velmi jsem uvítal příspěvek Jaroslava Suka [v témže čísle vyšlo na straně 1-3, pozn. red.], protože je pro diskusi jako stvořený. To nelze říci o textu Jana Tesaře z lednových Dialogů. Nicméně cítím jako svůj závazek říci něco i k němu. Jak uvidíte, hlavní potíží je tu skutečnost, že u Jana polemický zápal nabývá převahy nad logikou; jeho vývody jsou sugestivní, ale nikoliv přesvědčivé; jeho argumenty jsou zdánlivé, často sofistické, většinou se však míjejí podstatou věci. Jan Tesař nepolemizuje příliš s tím, co jsem napsal, ale s mými „východisky“, s tím, co „mám na mysli“, konkretizuje mé obecnější výroky tak, že posouvá jejich smysl a tento posunutý smysl pak vyvrací, a konečně vnáší do diskuse názory, které jsem vůbec nevyslovil, a nenápadně svou polemiku s nimi vplétá do polemiky se mnou. Když si pozorný čtenář na tohle dá dost pozor, nevidí pak dost důvodů k oné „radosti z rozdrčení Hejdánka“, kterou Tesař tak jásavě hlásá.

Tak např. Tesař připouští, že „aspekty, které Ladislav zdůrazňuje, mají nepochybně své místo v celkové tvářnosti romantismu“ atd., ale namítá, že „se stejným úspěchem by mohl tvrdit v něčem pravý opak toho, co říká Ladislav“. Už tato formulace je zmatečná, neboť logika velí: buď ano, nebo nikoliv. Tertium non datur. A to tím spíš, že myšlenka, kterou pak Tesař uvádí jako „pravý opak“ mého tvrzení, spočívá v poukazu k politické reakčnosti romantismu, k jeho odporu proti liberalismu, k jeho glorifikaci dějinných daností apod. Převeďme tento argument např. do říše zoologie nebo spíš paleozoologie: proti tvrzení, že savci se vyvinuli z plazů, by bylo možno se stejným úspěchem tvrdit, že z plazů se vyvinuli ptáci. Poukaz Jana Tesaře na to, že romantismus vedl v některých případech také k politickému reakcionářství, není námitkou, ale převádí řeč prostě na něco jiného, zvláště když sám nepopírá, že v jiných případech vedl ke glorifikaci revolučnosti a revoluce, což jsem tvrdil já. Navíc bych dodal jen to, že já osobně hodnotím glorifikaci revoluce jako politické reakcionářství, neboť reálně taková glorifikace k tomu vždycky vedla a dokonce se ukázala být ideální ideologickou zástěrkou politického konzervatismu a reakce.

Jan Tesař cituje můj výrok o tom, že největší postavy evropské filosofie i světové politiky minulého století jsou dětmi tohoto podivného hnutí (tj. romantismu), a dodává v závorce: „místo co by jednoduše a přesně řekl, co má na mysli, tj. Marx“. Nevím, zda se mu toto „odhalení“ zdá zůstávat v rámci polemické etiky, či zda si opravdu myslí, že ví lépe než já, co vlastně jsem při formulaci citované věty měl opravdu „na mysli“. Jsem ochoten uznat jeho genialitu, hraničící s kouzelnictvím, ale já jsem měl při psaní inkriminované věty dojem, že mám na mysli nejenom Marxe, ale z filosofů např. také Kierkagaarda a Nietzscheho a další (ostatně Rádl zařazuje do romantické školy celou klasickou filosofii německého idealismu, dokonce včetně Kanta, ale na to se snad ani nemusím odvolávat). Úplným detailem už tu je nepřesné citování, neboť jsem nemluvil o „největších postavách evropské filosofie i světové politiky minulého století“, nýbrž o tom, že „největší postavy evropské filosofie minulého století jsou právě tak dětmi tohoto podivného hnutí jako velké postavy světové politiky“; ale nechci vypadat jako puntičkář.

Polemická Tesařova poznámka k mému poukazu na objektivismus evropské filosofie, který má svůj původ již ve starém Řecku a v němž nalézám kořeny onoho násilnictví, jímž se vyznačuje romantická tradice, jde pak už docela vedle a je pouhým plácnutím do vody. Tesař by nemohl proti tomuto „objektivismu“, jemuž hned říkám také „předmětné myšlení“, uvádět „subjektivismus romantiků“, neboť obojí je téhož rodu a představuje vlastně líc a rub jednoho a téhož fenoménu. Na tomto místě nemohu bohužel provést příslušný výklad, ale můžeme tomu věnovat jindy celé číslo. Nevím ovšem, bude-li zájem, neboť jde o velmi speciální filosofické téma.

Jako poslední příklad zmíním Tesařovu polemiku proti „romatickým utopiím“, které sní o osvobození člověka tím, že bude zbaven institucí. Mezi tyto romantické utopie řadí i představu velikého budoucího převratu, „který rázem skoncuje se vším zlem“ (o státu se výslovně nezmiňuje). Nevím, proč Jan zabrousil do těchto vod; se mnou snad nepolemizuje, neboť nic takového nikde neříkám.

Naproti tomu je Tesařův text přímo zavalen historickým materiálem, k němuž se nebudu vyjadřovat, i když jsem si všechno se zájmem přečetl. A posléze tam je řada tezí, které se naprosto shodují s mými názory, ačkoliv se tak netváří. Za základní z nich považuji myšlenku, že „každá revoluce je podle toho úspěšná, jak dalece jí dlouhý předchozí vývoj připravil podmínky“. Tuto myšlenku plně sdílím, ale vyvozují z ní zřejmě jiné důsledky než Jan Tesař. Ten bazíruje na tom, že jsou - po havlíkovsku řečeno - také revoluce „prospěšné a vznešené“; i to připouštím. Mám však za to, že všechno, co je na nich prospěšného a vznešeného, musí být právě dlouho před nimi připraveno onou „drobnou prací, teď hned, na tomto místě“, jak to také vyznává Jan Tesař. Ta drobná práce by na to stačila, kdyby se jí do cesty nepostavily retardační a přímo reakční síly. Někdy je možno je zneškodnit také jen drobnou prací, jindy nikoliv. A situaci, kdy to není jinak možné než abruptně, násilnými prostředky, mocenským zvratem, považuji za krajní. Proti tomu jsem nikdy neřekl ani slovo, že revoluční řešení se může ukázat - a dokonce že se často ukazuje - jako nezbytné. Jde mi o něco docela jiného: revoluce může být někdy vhodným, ba nezbytným prostředkem k překonání nesmyslného odporu retardujících a reakčních sil, které brání řešení naléhavých problémů společnosti (rozumí se skutečnému, ne zdánlivému řešení). Ale revoluce nikdy není schopna nic pozitivně vyřešit, jestliže to zásadně není vyřešeno již před revolucí. Revoluce odstraňuje neudržitelnou vládu, ale může ustavit novou, lepší vládu pouze za předpokladu, že taková vláda tu je už před revolucí připravena. Problémy, které nedovedla nebo nechtěla řešit stará vláda, se nevyřeší samočinně pouhým jejím odstraněním. Není nic horšího, než když stará a špatně fungující vláda je odstraněna jen proto, aby se pak začalo improvizovat a hudlařit (revoluční despotie, o níž Jan Tesař mluví, není alternativou, nýbrž důsledkem takových improvizací). Odmítám revolucionářství jako životní vyznání; vůbec však nejsem proti konkrétním revolučním opatřením a postupům, pokud je alespoň rámcově jasno o programu, který bude realizován po úspěšné revoluci. V celé řadě zemí třetího světa je situace tak zablokovaná, že jiné než revoluční řešení nemá naději na dosažení změny k lepšímu; ale předpokladem smysluplnosti takového revolučního řešení je jasný program budování nových struktur, nových institucí a organizací, zkrátka nové společenské a politické skutečnosti. Není to revolučnost, kterou chci odvozovat z romantismu, nýbrž onu glorifikaci revoluce a revolučnosti, která se soustřeďuje na revoluční gesto a úplně ztrácí smysl pro cíl, pro něž je revoluce jedním z okrajových prostředků (někdy vhodným, jindy nevhodným, zbytečným, ba i škodlivým).

Přejdeme nyní k Jaroslavu Sukovi. Na prvním místě bych chtěl zproblematizovat a odmítnout všechna přirovnání k dějům a procesům přírodním, jako je změna skupenství, výbuch kritického množství uranu apod. Kdybychom si vybrali jiná přirovnání, mohli bychom dokazovat zase opak. V potoku nebo v řece teče voda svou cestou a rychlostí dopovídající klesání terénu. Když se naskytne přirozená nebo umělá překážka, hromadí se voda až po kritické množství, které překážku zdolá a zlikviduje (např. protržení hráze či přehrady); a pak zase teče jako předtím. Možné „poučení“: revoluční protržení hráze má smysl pouze tam, kde nějaká taková hráz překáží, ale jinak je úplně zbytečné. V podstatě jde o to, aby se společnost vyvíjela kupředu, a to postupně a organicky. Jenom když se někde něco příliš mocně vzpříčí, je zapotřebí sáhnout po revolučních metodách. A tak se ukazuje, že „místo revoluce v kosmu, v přírodě“ je velmi podmíněčné.

Přeměna vody v páru je stejným „převratem“ jako její přeměna v led. Jaroslav Suk si proto musí vypomoci dalším hlediskem: při revoluci nejde o jakoukoliv zásadní změnu, nýbrž o kvalitativní skok na vyšší stupeň. Hlediskem, z něhož lze rozpoznat, zda něco je vyšší nebo nižší stupeň, ne množství negativní entropie: čím je více omezena či snížena entropie, tím bylo dosaženo většího pokroku k vyšší úrovni. Ale už to v nás vyvolává první pochybnosti: entropie znamená zmatek, negentropie řád. Pára jako plynné skupenství je maximálně zmatečným uspořádáním molekul vody: naproti tomu krystalická struktura ledu představuje výrazně řád a pevnou strukturu. Zejména však je známo, že naprostá většina revolucí společenských zvyšuje entropii společnosti: teprve zavedení nového pořádku může /ale nemusí/ být entropie zase snížena. Ale uvedu ještě jiný příklad. Pronikavé změny ve společnosti, tak v přírodě bývají důsledkem vynálezů /platí to alespoň o živé přírodě/. Převrat ve způsobu života ryb, spočívající v jejich přizpůsobení života na suché zemi, byl důsledkem „vynálezu“ plic: převrat ve způsobu života plazů, kteří začali létat, byl založen ve vynálezu křídel /v přeměně předního páru končetin v křídla/. Bude-li ochoten Jaroslav Suk nazvat tyto proměny revolucí, pak jsem spokojen: ta revoluce trvala miliony let. To je dokonce i na mne už příliš pomalé, příliš důkladné a stupeň za stupínkem připravované. V technice vedou vynálezy k převratům daleko rychleji. V politice však jsme nezřídka svědky převratů, které nejsou založeny na žádném vynálezu. Není to divné? A kdy se to vlastně pozná, že jde vskutku o revoluci? Teprve tehdy, když něco vyřešila, když vyřešila nějaký skutečný problém, takže pro společnost to znamenalo krok na vyšší stupeň? Jak Tesař to tak hodnotí: „Revoluce by měly být posuzovány a hodnoceny nikoli z pohledu zpět /Zda-li si stará vláda revoluci „zasloužila“/, nýbrž dopředu – jaký režim ony samy vytvořily.“ To je ovšem příznačné pro pohodlný postup historika, který v ničem nepomůže současníkovi revoluce resp. účastníkovi revoluční „revoluční těhotné“ doby. Takový účastník se musí rozhodovat pro nebo proti. Tesař poukazuje také na to, že dějiny „často revolucemi postihují velmi slušné vlády, zatímco třeba po staletí nechávají nepotrestané nejkrutější tyranie“: polemizuje proto s mou devizou, že revoluci lze ospravedlnit jen v krajní nouzi, když selhávají všechny ostatní prostředky, a uvádí „cynickou pravdu historie, že rebelie ze zoufalství mívají obvykle zoufalý výsledek, zatímco revoluce uskutečněné proti vládám slavným /a tedy již proto poměrně velmi slušným/ bývají obvykle nejzdařilejší nejen lehkostí převratu samotného, ale i s ohledem na nový systém, který revolucí vzniká“. Jaroslav Suk vyhlašuje svůj souhlas s Tesařovým názorem na tuto věc: „Souhlasím vřele s názorem J. Tesaře, že revoluce není nijak krajním řešením situace. Revoluce je stejně přirozená jako evoluce a bez jednoho nemůže být druhé.“ Vůbec však nepozoruje, že Tesař vlastně říká, že revoluce má smysl anebo spíše úspěch jen tam, kde je zbytečná, zatímco tam, kde by jí nejvíc bylo zapotřebí, je marná a končí zoufale. Tesař předpokládá, že „výsledek revoluce závisí na předchozím vývoji či alespoň stavu společnosti“, zejména pak na tom, jaký byl „stav faktické svobody dávno před revolucí.“ Svě úvahy pak charakter zřizuje jako „základní racionální hlediska k posouzení „oprávněnosti“ tj. účelnosti revoluce. Mám za to, že Tesař má proti Sukovi základní pravdu v tom, že revoluci posuzuje jako otázku rozumné úvahy a nikoli jako něco „přirozeného“, zakotveného již v samotném kosmu, v přírodě. Pokrok ve společnosti záleží na nových vynálezech: ty mohou vést k pronikavým změnám, a málo celkem záleží na tom, zda tyto změny nazveme revoluční nebo nějak jinak. Důležité je, že rozhodující jsou ty vynálezy. Bez nich chytit vyvolávat změny je nesmysl. Revoluce, nezaložená na nových vynálezech /a nemyslím jen vynálezy vědecké a technické, ale také ekonomické, politické, myšlenkové, mravní, duchovní, vynálezy nového duchovního stylu atd. atd./, je buď iluze nebo podvod: často obojí.

Jaroslav Suk prohlašuje, že „každá zásadní změna, která znamená kvalitativní přiblížení k tomuto /předtím uvedenému – pozn. LvH/ ideálu, je v mých očích revolucí“. O něco dále připouští v jistých ohledech a mezích také „postupný vývoj“. „Na konci této evoluce však musí být opět kvalitativní změna, revoluce.“ Dogmatickým předpokladem tu je jakési obecné, bez výjimky platné pravidlo, že kvantitativní změny se mohou hromadit až do jisté míry, kdy nastává prudký zvrat, změna kvalitativní, „zásadní“. Tak tomu ovšem vůbec není. Existují procesy, které stejně postupně odčerpávají hromadící se kvanta, takže kvantitativní narůstání nevede k žádným náhlým, prudkým zásadním změnám. Naopak může evoluční proces přinášet zároveň pokrok i regres, a to v různých vzájemných poměrech a vyváženosti /resp. nevyváženosti/. Abych vyhověl Sukově zálibě v přírodních příkladech, uvedu jeden čistě přírodní a druhý, podstatnější, z pomezí světa přírody. Téměř všechny potůčky a potoky, říčky a řeky dovádějí své vody do moří a oceánů, takže v mořích a oceánech neustále vody přibývá. Tak to trvá již miliardy let, ale k žádnému kvalitativnímu zvratu v této věci nedošlo a nedojde, protože voda se z oceánů vypařuje /rovněž postupně/. A protože řekami může přitékat jen tolik vody, kolik se jí předtím vypařilo /zhruba řečeno, detaily pomímím/, vzniká v podstatě rovnováha v podobě přírodního koloběhu. V poslední době si lidstvo víc a víc uvědomuje, že Země sice je jakási obrovská sice, ale omezená vesmírná loď s omezenými zdroji: bude třeba se celospolečensky a celosvětově naučit žít tak, aby větší část materiální stránky života lidstva byla promyšlenou organizací překonstruována na podobné, ale plánované a řízené koloběhy. Tím se ovšem dostáváme již k druhému příkladu, tentokrát z pomezí světa přírody a světa společnosti.

Obecně se přijímá předpoklad, že se člověk vyvinul z přírodní bytosti /výjimky jsou dost řídké a věru nedůležité/. Není ovšem jednota v tom, kde hledat onen významný předěl, přeskok, proměnu bytosti přírodní v bytost lidskou, která z přírody alespoň částečně vykročila do světa, který na přírodu převést v žádném případě nelze. Ať umístíme ten rozhodující okamžik nebo tu rozhodující dobu kamkoliv, nepochybně je jedno: stalo se tak již dávno. A na první pohled se nic převratného na počátku neudálo – dokonce ještě dlouho se mohlo zdát, že se nestalo takřka nic. Až dnes, po statisících letech, snad po milionu let vidíme, že to bylo cosi převratného. Troufám si zobecnit: počátky skutečných revolucí jsou vždy naprosto nenápadné, navenek /resp. zvenčí/ takřka nepostřehnutelné. Jenom proto jim nic neodolá. Ale tyto rozhodující „revoluce“ se odehrávají mimo sféru měření sil nebo mocenských střetnutí. Tam, kde k takovému vnějšně zřejmému a nápadnému střetnutí dojde, nebývá mezi oběma stranami nijak závratný a rozhodující rozdíl: anebo jde – s tím mohu souhlasit – jen o lehkou závěrečnou operaci, odstraňující poslední zbytky cizího tělesa z organismu, který už je tady, který se nově konstituoval a který už žije. Je to odříznutí pupeční šňůry dítěti, které se už narodilo. Chtít odřezávat pupeční šňůru embriu ve čtvrtém nebo pátém měsíci je pošetilost. Troufám si tvrdit, že v tomto bodě zůstávám ve shodě s Karlem Marxem, který v roce 1959 napsal, že „společenská formace nikdy nevzniká dříve, dokud se nerozvinuly všechny produktivní síly, pro které je zralá, a nové, vyšší výrobní poměry nikdy nenastupují na její místo, dokud se materiální podmínky jejich existence nevyvíjejí v lůně staré společnosti samé.“ Kdybych byl marxistou, který svého mistra bere vážně, nikdy bych se nesmířil s představou, že je možno socialistickou společnost budovat přímo na základech feudálního necarského samoděržaví, tedy že je možno přeskočit cestu k rozvinuté buržoazní společnosti. Nerovnoměrný vývoj platí snad pro období imperialismu, ale neplatí pro přeskoky celých společensko-ekonomických formací. Dojde-li k revoluci tedy „tehdy, když je společnost sociálně, politicky nebo kulturně nevyzrálá“, dojde nutně k potratu. Quod demonstratum est.

I po polemice Jana Tesaře, jakož i po příspěvku Jaroslava Suka „terminologická nejasnost“ tady trvá. Navrhuji nadále zůstat na rovině lidské společnosti, odpustit si jakékoli výlety do přírody /"Comparaison n'est pas raison", jak říkávají Francouzi/, dát pokud možno vale frázím a klišé /i já se pokusím, jak mi Jan domlouvá, ničím nadále nevycházet vstříc žádné maškarádě/, atd. Samá dobrá předsevzetí. Aby byl podklad rozšířen, navrhu chápát revoluci jako mocenský převrat, jehož cílem je podstatně, zásadně proměnit společenský pořádek a jeho instituce, a to ve směru jeho zlepšení, prohloubení jeho spravedlivosti po stránce politické, sociální i hospodářské, národnostní i kulturní atd. /Místo „i“ lze číst také „nebo“/ Důležitým aspektem revoluce je použití moci k dosažení vytýčených cílů. Stejně důležitou náležitostí je požadavek zásadnosti, podstatnosti změn: těmito změnami musí být postiženy samy základy společnosti, a to na dlouhou dobu /pokud revoluce uspěje/. Revoluce proto je nezbytně časově omezena, jinak by začala podryvat znovu společnost, které pomáhala v jejím ustavení a prosazení. Jinak trvám zatím na tom, co jsem řekl již dříve: revoluce nemůže sama o sobě udělat víc než uvolnit překážky, učinit další cestu schůdnou nebo alespoň schůdnější. Revoluce zejména není schopna nic stavět: pozitivnost jejích výsledků je závislá na pozitivnosti společenských procesů, které jí předcházejí a kterým právě jen uvolňuje cestu. Jejím ospravedlněním jsou právě jenom ony jinak nezdolatelné nebo jen za nesrovnatelně vyšších ztrát překonatelné překážky ve formě retardačních a reakčních sil, které mocensky kontrolují situaci. Revoluce spočívá v tom, že vyrve moc z jejich rukou. Revoluce ztroskotá, pokud vyústí ve stav, v němž nově organizovaná společnost bude chtít své významné problémy i nadále řešit mocensky, tj. násilně a byrokraticky. Revoluce má smysl a je oprávněna pouze za předpokladu, že uvolní organický růst nových pořádků, které mohou být a musejí být regulovány, ale nesmějí být reglementovány nebo dokonce společnosti vnucovány násilím, tj. zvenčí.

Nakonec, abych uzavřel, jenom několika slovy o onom Honzou tak opovrženém hesle „revoluce hlav a srdcí“. Srdcem se tu zajisté nemyslí srdeční sval, hlavou se nemyslí lebka ani mozek. Jan Tesař se však hluboce mylí, prohlašuje-li, že „je dnes přece prokázáno, že žádná taková (rozuměj: náhlá změna) nenastává v myšlení ani jedince ani kolektivu“. Tak např. věda se neobejde bez teorií a hypotéz, na jejichž základě jedině může být smysluplně rozvržena např. série experimentů nebo nějaký rozhodující experiment. Nicméně není řídkým zjevem, že výsledek experimentu zprvu nedává zřejmý smysl, pokud zůstáváme v rámci staré teorie. K novému pohledu na věc, k nové teorii se však nedostaneme drobnými kroky a postupně, ale tak, že nás najednou napadne zcela nová myšlenka, že se podíváme na problém z nové, nečekané strany. Samozřejmě musíme všechno důkladně a všestranně prověřit, propočítat, překontrolovat. To je pak zase ona nezbytná drobná práce, která nestrpí žádné skoky. Ale je to práce v rámci docela nové perspektivy, na základě zcela nové ideje. A podobně je tomu nejenom ve vědě a vůbec v myšlenkové metodice, ale také např. v estetice (najednou pochopím jedno dílo nebo vůbec umělce, zatímco dosud jsem mu nerozuměl), v náboženství (či lépe v duchovním životě: viz obrácení Šavla na cestě do Damašku), v mravním životě (náhle rozpoznám, že to, co dělám, je vlastně svinstvo, a rozhodnu se s tím skoncovat) apod. Jinak nic proti „zásadní změně v myšlení a cítění“.

Váš

Ladislav Hejdánek.

Praha 23.4.1978